

**ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

БАБАЯН Олена Олексіївна

УДК [378:330].001.57(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ
ЗАСОБАМИ ІМІТАЦІЙНО-РОЛЬОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ – 2009

Дисертацією є рукопис.
Роботу виконано в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: заслужений діяч науки і техніки України,
доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач
кафедри соціальної педагогіки та
соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Волкова Наталія Павлівна,
Дніпропетровський університет
економіки та права, професор
кафедри практичної психології;

кандидат педагогічних наук, доцент
Прийма Сергій Миколайович,
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди,
докторант кафедри теорії і методики
професійної освіти.

Захист відбудеться 18 грудня 2009 р. об 11.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано 18 листопада 2009 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. І. Черв'якова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Реформування освітньої галузі, у тому числі вищої економічної освіти, зумовлене суттєвою трансформацією соціально-економічної сфери та інноваційними процесами, що відбуваються в європейському й світовому освітньому просторі. Сучасне суспільство ставить перед вищими навчальними закладами завдання підготовки фахівців, які здатні швидко адаптуватися в мінливих умовах економічної дійсності та гнучко реагувати на проблеми, що потребують термінового вирішення. Процес навчання повинен забезпечувати кожному майбутньому фахівцеві не лише фундаментальні теоретичні знання, а й широкий спектр практичних професійних умінь та навичок. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема підготовки економістів нової генерації, від компетентності яких значною мірою залежить розвиток економічної ситуації в нашій країні.

Розв'язання зазначених завдань потребує вдосконалення підготовки фахівців економічного профілю на засадах компетентнісного підходу та широкого впровадження сучасних педагогічних технологій. Провідною тенденцією у зв'язку з цим є визначення результатів освіти через професійну компетентність, проблемі формування якої приділяють значну увагу вітчизняні та зарубіжні дослідники. Згідно з компетентнісним підходом рівень професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів визначається ступенем оволодіння ними сучасними знаннями з економіки, уміннями критично мислити та підвищувати ефективність виробничого процесу в умовах ресурсних обмежень.

На якість навчання у вищих закладах освіти впливає багато чинників, особливо важливими серед яких є ті, що пов'язані з формами та методами навчання, від вибору яких значною мірою залежить розвиток самостійності й творчої активності студентів, формування їхнього професійного мислення та компетентності.

Вивчення реального стану організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах засвідчило, що економічна теорія часто відрізняється від економічної практичної діяльності майбутніх фахівців, а в навчальному процесі використовують переважно традиційні форми та методи навчання. Удосконалення підготовки, посилення її практичної спрямованості потребує застосування таких форм, методів і засобів навчання, які б максимально активізували пізнавальну діяльність майбутніх економістів та задовольняли сучасним потребам соціально-економічної практики.

Одним з найефективніших шляхів формування професійної компетентності фахівців, озброєння їх необхідними теоретичними

знаннями та практичними навичками є впровадження форм і методів активного навчання. Це створює умови для ефективного засвоєння знань та формування у майбутніх економістів професійних умінь та навичок.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що одним з найперспективніших методів активного навчання є імітаційно-рольове моделювання, яке сприяє тісному зв'язку між економічною теорією та економічною практикою в умовах, максимально наближених до реального функціонування підприємства, забезпечує процес розвитку професійної компетентності фахівця з економіки, формує суб'єктну позицію студентів в освітньому процесі ВНЗ. Імітаційно-рольове моделювання забезпечує активну діяльність студентів, ефективне засвоєння навчального матеріалу, формування навичок самостійного прийняття рішень з проблемних питань.

Поява в останні роки праць, у яких обґрунтовано застосування методів контекстного навчання (А. Вербицький), ще раз підтверджує тенденцію до зближення навчального процесу з реальним життям та свідчить про необхідність озброєння студентів саме такими знаннями, які будуть їм потрібні в практичній діяльності на підприємстві.

Українські й російські вчені завжди приділяли належну увагу дослідженню проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі, зокрема, таким її аспектам, як організація навчального процесу у вищій школі (А. Алексюк, С. Архангельський, В. Беспалько, Н. Ничкало, О. Пехота, С. Сисоєва, С. Харченко та ін.) та формування професійної компетентності фахівців різних галузевих спрямувань (В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, Н. Кузьміна, О. Локшина, О. Овчарук, А. Хуторської).

Предметом розгляду в дисертаційних роботах сучасних дослідників були окремі аспекти проблеми формування професійної компетентності фахівців різних напрямів: поняття, види та структура професійної компетентності у вищій школі (Н. Банько, Ю. Головач, С. Демченко, Т. Мала, В. Стрельніков), процес формування професійної компетентності фахівців (М. Коляда, Г. Марченко, Г. Нагорна, А. Оникович, Л. Шевчук), методи формування професійної компетентності (Т. Качеровська, В. Стасюк, В. Ткаченко, О. Фомкіна, О. Хоменко).

Засоби формування професійної компетентності майбутніх економістів обґрунтовано в дисертаційних дослідженнях Л. Дибкової, В. Зінченко, Т. Качеровської, І. Носач, І. Полещук, Т. Поясок.

Значну кількість наукових робіт присвячено проблемі впровадження активних методів навчання, у тому числі застосуванню імітаційно-рольового моделювання в освітньому процесі ВНЗ

(В. Варфоломєєв, Ю. Кулюткін, В. Ситник, Г. Фомін, С. Яковлев) та використанню ділової гри (Г. Козлова, І. Носаченко, В. Петрусинський, Ф. Русинов, П. Щербань), але, незважаючи на достатню розробленість проблеми дослідження, учені не встановлювали залежність між методами навчання та ефективністю формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Аналіз праць зазначених учених свідчить, з одного боку, про необхідність вирішення проблеми ефективного формування професійної компетентності майбутніх фахівців, а з іншого – про відсутність науково обґрунтованих методів формування професійної компетентності студентів-економістів.

Аналіз теорії та практики формування професійної компетентності майбутніх економістів дозволив виявити низку *суперечностей* між: соціальним замовленням сучасного суспільства на підготовку компетентних економістів та недостатнім рівнем розробки науково-теоретичних засад формування професійної компетентності майбутніх економістів; зростанням вимог виробництва до рівня професійної компетентності економістів та недоліками традиційної системи їх підготовки у вищих навчальних закладах; значним педагогічним потенціалом активних методів навчання та реальною практикою їх використання в навчальному процесі підготовки майбутніх економістів. Актуальність викладеної проблеми, її недостатня теоретична розробленість та виявлені протиріччя зумовили вибір теми дослідження: **„Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання”**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до комплексної теми Луганського національного університету імені Тараса Шевченка „Розроблення та впровадження інноваційно-педагогічної технології в системі університетської освіти” (державний реєстраційний номер 0105U004274). Тему затверджено на засіданні Вченої ради Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 29.11.2002 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 10 від 24.12.2002 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування професійної компетентності студентів у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – засоби імітаційно-рольового моделювання в процесі підготовки майбутніх економістів.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та експериментально перевірити імітаційно-рольове моделювання як засіб формування професійної компетентності фахівців з економіки.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що ефективність формування професійної компетентності майбутніх економістів забезпечується засобами імітаційно-рольового моделювання за умови:

- застосування різних видів імітаційно-рольових моделей (імітаційно-рольові ігри, модель віртуального підприємства, комплексна імітаційно-рольова гра);

- розробки імітаційно-рольових моделей на основі реалізації дидактичних принципів (зростання складності, активності та продуктивності діяльності студентів);

- визначення етапів застосування імітаційно-рольового моделювання з урахуванням логіки навчального процесу, спрямованого на формування професійної компетентності майбутніх економістів.

Відповідно до предмета, мети й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати проблему формування професійної компетентності майбутніх економістів у психолого-педагогічному аспекті й розкрити взаємозв'язок між професійною компетентністю та імітаційно-рольовим моделюванням.

2. Розкрити сутність та особливості застосування імітаційно-рольового моделювання в навчальному процесі вищої школи як засобу формування професійної компетентності студентів-економістів.

3. Здійснити діагностику рівня сформованості професійної компетентності майбутніх економістів у вищих навчальних закладах на основі визначених критеріїв та показників.

4. Розробити імітаційно-рольові моделі як засоби формування професійної компетентності майбутніх економістів та відповідне навчально-методичне забезпечення.

5. Експериментально перевірити ефективність використання імітаційно-рольового моделювання в практиці фахової підготовки майбутніх економістів.

Методологічну основу дослідження складають наукові положення філософії, педагогіки та психології про єдність пізнавальної й практичної діяльності, формування й розвитку особистості в діяльності; системно-структурний та особистісно-діяльнісний підходи; ідеї компетентнісного підходу в системі вищої освіти; теорія активізації пізнавальної діяльності; нормативні законодавчі акти в галузі вищої освіти.

Теоретичною основою дослідження є наукові положення організації навчального процесу у вищій школі (А. Алексюк, С. Архангельський, В. Беспалько, Н. Ничкало, О. Пехота, С. Сисоева, С. Харченко); теорія економічної освіти (В. Сопко, С. Мних, В. Федосєєв, А. Чавкін); концепції формування професійної компетентності фахівців у вищих навчальних закладах (В. Байденко, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Хуторської); теорія моделювання (Н. Орленко, В. Ситник, Р. Шеннон, В. Штофф); принципи активного навчання та застосування ігрової діяльності в навчальному процесі (М. Арстанов, А. Вербицький, І. Захарова, І. Носаченко); ідеї використання методики ситуаційного навчання (Г. Каніщенко, І. Смолін, Є. Уткін, П. Щербань); положення застосування ділової гри в навчанні майбутніх фахівців (Б. Боровський, Г. Козлова, В. Петрусинський, Ф. Русінов); концепції використання імітаційно-рольового моделювання в навчальному процесі (В. Варфоломеєв, Ю. Кулюткін, Г. Фомін, С. Яковлев); зарубіжний досвід використання сучасних методів і технологій навчання (К. Хал (С. Hull), Дж. Колеман (J. Coleman), Р. Гласер (R. Glaser), Б. Скіннер (B. Skinner)).

Відповідно до визначених завдань використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, педагогічної та психологічної літератури для визначення понятійно-категоріального апарату та стану теоретичної й практичної розробленості проблеми дослідження; моделювання для розробки імітаційно-рольових моделей формування професійної компетентності майбутніх економістів; аналіз навчальних планів для виявлення специфіки підготовки фахівців з економіки; *емпіричні* – спостереження, бесіда, анкетування, рейтинг, самооцінка, експертна оцінка, тестування – для діагностики рівня сформованості професійної компетентності майбутніх економістів; педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності використання імітаційно-рольового моделювання в навчальному процесі; *статистичні* – для оцінки вірогідності результатів педагогічного експерименту.

Експериментальна база дослідження. Роботу виконано на базі Інституту економіки та бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, приватного вищого навчального закладу „Вища школа бізнесу – Інститут економіки та менеджменту” (м. Алчевськ), Донбаського державного технічного університету (м. Алчевськ). Усього в експерименті на різних його етапах взяли участь 507 осіб, із них 462 студенти та 45 викладачів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* теоретично обґрунтовано імітаційно-рольове моделювання як засіб

формування професійної компетентності студентів економічного напрямку; розроблено зміст і технологічну схему проведення імітаційно-рольових ігор; визначено етапи, вимоги та педагогічні умови застосування імітаційно-рольових моделей; *подальшого розвитку* набули положення про сутність та структуру професійної компетентності майбутніх економістів; критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності студентів-економістів; *удосконалено* положення щодо можливості використання імітаційно-рольового моделювання на всіх етапах підготовки майбутніх економістів.

Практичне значення результатів дослідження полягає в їх достатній готовності до впровадження в навчальний процес ВНЗ: розроблено пакет імітаційно-рольових ігор з дисциплін „Фінансовий облік”, „Контроль і ревізія”, „Аналіз господарської діяльності”, „Фінансовий аналіз”, „Інформаційні системи” для формування професійної компетентності майбутніх економістів, електронні бази даних віртуального підприємства, методичку діагностики сформованості професійної компетентності студентів-економістів у процесі навчання у вищій школі; підготовлено методичні рекомендації для викладачів вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти щодо використання імітаційно-рольового моделювання в процесі навчання майбутніх економістів.

Розроблені матеріали можуть бути використані для оновлення змісту та підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх економістів у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти в Україні.

Результати дослідження **впроваджено** в практику навчальної діяльності приватного вищого навчального закладу „Вища школа бізнесу – Інститут економіки та менеджменту” (довідка про впровадження № 873 від 2.10.2008 р.), Донбаського державного технічного університету (довідка про впровадження № 661-60 від 20.03.2009 р.), Інституту економіки та бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 1/734 від 30.03.2009 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження було обговорено на *міжнародних* конференціях: „Україна наукова – 2003” (Дніпропетровськ, 2003), „Модернізація вищої освіти України в умовах Болонського процесу: аналіз вітчизняного досвіду і перспективи розвитку” (Одеса, 2008); *всеукраїнських* конференціях: „Організаційні та діагностичні методи активізації творчої діяльності у вищих навчальних закладах освіти” (Алчевськ, 2002), „Контроль та оцінка якості знань студентів” (Алчевськ, 2006),

„Концептуальні засади формування менеджменту в Україні” (Київ, 2007); засіданнях кафедри педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, а також кафедр обліку і аудиту Вищої школи бізнесу – Інституту економіки та менеджменту та Донбаського державного технічного університету.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 11 одноосібних наукових працях, з яких 6 статей у наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (276 найменувань, з них 17 – іноземною мовою), 15 додатків на 38 сторінках; містить 44 таблиці та 16 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 255 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методологічні та теоретичні основи дослідження, сформульовано гіпотезу, розкрито наукову новизну та практичне значення, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **„Теоретико-методологічні основи дослідження процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів”** – проаналізовано різні підходи до визначення поняття „професійна компетентність економіста” та її змісту; обґрунтовано імітаційно-рольове моделювання як засіб формування професійної компетентності фахівців; виділено критерії сформованості професійної компетентності майбутніх економістів; проведено констатувальний експеримент з проблеми дослідження.

Вивченню професійної компетентності та її видів приділено значну увагу не лише в педагогіці, але й в акмеології, психології та соціології. Теоретичний аналіз проблеми дослідження дозволив визначити, що багато вчених намагалися дати визначення професійної компетентності фахівця, і кожне з цих визначень має свої особливості:

- соціологи акцентують увагу на елементах професійної компетентності, до яких належать професійні цінності; професійне покликання; глибока мотивація до професійної діяльності фахівця; професійна підготовка; професійна культура; професійна спеціалізація (профілізація); кваліфікація;

- психологи й акмеологи приділяють увагу таким аспектам професійної компетентності працівника, як престижність професії;

професійна майстерність; успішність професійної діяльності; динаміка, етапи, рівні розвитку професійної компетентності; знання, уміння й навички професійної діяльності; індивідуально-психологічні особливості спеціаліста;

- педагоги акцентують увагу на таких пріоритетних, на їхню думку, якостях, як мотиваційно-ціннісне ставлення до професії; професійно зумовлені якості особистості; готовність до професійної діяльності. Велику увагу педагоги приділяють дослідженню таких компонентів професійного розвитку спеціаліста, як „розвиток і саморозвиток”, „самопізнання і самопроєктування”, „самокорекція”.

Компетентність у працях І. Зимньої розглядається як „інтелектуально і особистісно зумовлена єдина соціально-професійна характеристика особистості, що проявляється в діях, діяльності, поведінці, в адекватності рішення стандартних і, особливо, нестандартних завдань, що потребують творчості”.

Н. Кузьміна розглядає професійну компетентність фахівця як сукупність: знань з науки, представником якої він є (її історії й теорії, методології й методів дослідження, володіння системою понять цієї науки); навичок і вмінь застосовувати наукові знання в тій галузі, яку досліджує ця наука.

У контексті нашого дослідження під *професійною компетентністю економіста* ми розуміємо характеристику особистості, виражену в сукупності знань, умінь та професійно важливих якостей, які дозволяють економістові проявляти готовність до професійної діяльності у сфері економіки та на високому рівні виконувати свої професійні обов'язки.

У процесі аналізу наукової літератури визначено, що професійна компетентність фахівців містить такі компоненти (Ю. Шапіро): концептуальний, інструментальний, інтеграційний, адаптивний, особистісний. У сучасних економічних умовах важливим є адаптивний компонент, за наявності якого економіст може передбачати зміни та підготуватися до них.

Теоретично обґрунтовано, що для ефективного формування професійної компетентності фахівця потрібно, перш за все, створити умови для розкриття його активної позиції, що забезпечується імітаційно-рольовим моделюванням. *Імітаційно-рольове моделювання* – це метод навчання на основі побудови об'єктів-моделей, що зберігають основні особливості об'єктів-оригіналів і за допомогою яких можна проводити заняття в умовах, найбільш близьких до реальних. У наукових працях відзначено важливі переваги імітаційних методів навчання порівняно з

традиційними, що обумовлено основними принципами побудови й проведення навчання на базі імітаційних моделей.

Моделювання є заміщенням одного об'єкта іншим з метою отримання інформації про найважливіші властивості об'єкта-оригіналу за допомогою об'єкта-моделі. Моделювання постає як метод пізнання за допомогою природних або штучних систем, здатних у певних відносинах заміщувати об'єкт, який вивчають, і надавати про нього нові відомості. Під моделлю, у свою чергу, розуміють представлення об'єкта, системи або поняття в деякій формі, відмінній від форми їх реального існування. Таким чином, модель є засобом, який допомагає пояснити, зрозуміти або вдосконалити систему.

Вивчення наукових джерел з теми дослідження дозволило виявити два наукові підходи до визначення імітаційного моделювання: *кібернетичний підхід* – імітація можлива лише із застосуванням ЕОМ (Т. Нейлор, Б. Советов, С. Яковлев, В. Ситник, Н. Орленко та ін.) і *системний підхід* – визначає імітаційне моделювання як метод опосередкованого оперування об'єктом, при якому досліджують не сам об'єкт, а допоміжну штучну або природну систему, що знаходиться з ним в об'єктивній відповідності та визначається істотними для мети пізнання сторонами, здатна заміщувати його на певних етапах пізнання й дає під час її дослідження інформацію, що однозначно перетворюється в інформацію про об'єкт і допускає експериментальну перевірку (С. Архангельський, Г. Фомін, В. Варфоломєєв, О. Федотов). У зв'язку з цим доходимо висновку, що імітаційне моделювання може бути застосоване як засіб навчання на базі моделі, що імітує реальні умови, у яких доведеться працювати майбутнім фахівцям.

Засоби моделювання – це способи застосування імітаційно-рольового моделювання в процесі підготовки майбутніх фахівців. На основі аналізу наукових джерел з'ясовано, що найбільш поширеними засобами імітаційно-рольового моделювання є: імітаційні вправи та ситуації, імітаційно-рольові ігри, тренінги та віртуальне проектування.

Визначено критерії та показники сформованості професійної компетентності економіста:

- *концептуальний критерій* – спеціальні знання майбутніх економістів (знання з економіки, обліку й аудиту, аналізу господарської та фінансової діяльності підприємства, контролю та ревізії, інформаційних систем);

- *інструментальний критерій* – здатність оволодіти основними професійними вміннями та навичками (уміння проводити економічні розрахунки, вести фінансовий облік на підприємстві, аналізувати

господарську та фінансову діяльність, проводити ревізію діяльності підприємства, уміння використовувати інформаційні технології в роботі економіста);

- *особистісно-професійний критерій* – наявність професійно важливих якостей економіста (відповідальність, об'єктивність, професіоналізм, уважність, обачність).

Виділено чотири рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів: низький, задовільний, середній та високий.

Програму констатувального експерименту складало: 1) виявлення рівня сформованості спеціальних знань, умінь та професійно важливих якостей майбутніх економістів; 2) вивчення ефективності форм і методів формування професійної компетентності економістів у вищій школі, 3) діагностику та визначення загального рівня сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю.

Під час проведення констатувального експерименту виявлено недостатню сформованість професійних знань, умінь та професійно важливих якостей майбутніх економістів. Значна частина студентів – 55,0 % експериментальної групи та 50,4 % контрольної групи – показала задовільний рівень розвитку професійної компетентності, і лише 4,2 % та 5,7 % відповідно – високий рівень, тобто, тільки дуже незначна частина студентів на початок експерименту володіла професійними знаннями, уміннями й навичками на високому рівні. За результатами дослідження визначено, що в процесі формування професійної компетентності у ВНЗ недостатньо використовуюся активні методи навчання.

У другому розділі – **„Упровадження та перевірка ефективності імітаційно-рольового моделювання як засобу формування професійної компетентності майбутніх економістів”** – визначено етапи впровадження імітаційно-рольових моделей формування професійної компетентності в навчальний процес майбутніх економістів; проведено педагогічний експеримент; здійснено аналіз та узагальнення його результатів.

Формувальний етап педагогічного експерименту було спрямовано на апробацію та експериментальну перевірку імітаційно-рольового моделювання як засобу формування професійної компетентності майбутніх економістів. Організація навчального процесу під час проведення експерименту вимагала створення умов для виникнення в студентів потреби в досягненні успіху й активізації власної навчальної діяльності. Для цього було розроблено імітаційно-рольові моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів.

У процесі формування професійної компетентності студентів-економістів визначено такі етапи застосування імітаційно-рольового моделювання, які забезпечать одночасне формування всіх компонентів професійної компетентності студентів-економістів (рис. 1):

- перший етап – застосування імітаційно-рольових ігор зі спеціальних дисциплін економічного циклу;
- другий етап – використання моделі віртуального підприємства як бази проведення практичних занять для студентів-економістів (у комп'ютерній версії);
- третій етап – проведення комплексної імітаційно-рольової гри в навчальному процесі майбутніх економістів.

Перший етап упровадження моделей передбачав застосування імітаційно-рольових ігор зі спеціальних дисциплін, які були формою відтворення змісту професійної діяльності майбутніх економістів. Для студентів, які брали участь в експерименті, було обрано такі дисципліни: „Фінансовий облік”, „Контроль і ревізія”, „Аудит”, „Фінансовий аналіз”, „Аналіз господарської діяльності”, „Інформаційні системи”. Для практичного застосування імітаційно-рольових ігор було розроблено технологічну схему проведення імітаційно-рольової гри, що включає: підготовку гри, вступ до гри, хід гри та аналіз гри. Цей етап передбачав розробку методичного забезпечення до проведення імітаційно-рольових ігор у навчальному процесі студентів-економістів.

Відповідно до мети та завдань дослідження розроблено модель віртуального підприємства (у комп'ютерній версії), що відповідає *другому етапу* застосування імітаційно-рольового моделювання. Модель віртуального підприємства є найбільш точною копією майбутньої професійної діяльності студентів-економістів і дає їм можливість одержати необхідні вміння роботи в усіх економічних відділах підприємства й навички реальної виробничої практики в умовах навчального процесу. Модель віртуального підприємства представлено базами даних з нормативним матеріалом, завданнями для роботи на базі віртуального підприємства, методичними рекомендаціями до їх виконання та тестами для перевірки знань студентів.

Як засіб формування у студентів професійної компетентності на *третьому етапі* формування експерименту було обрано комплексну імітаційно-рольову гру, яка поєднує завдання всіх імітаційно-рольових ігор першого етапу експерименту. Комплексна гра є моделлю взаємопов'язаних проблемних ситуацій, для вирішення яких необхідно володіти комплексом знань, умінь і професійно важливих якостей. Це найбільш складний тип імітаційно-рольової гри.

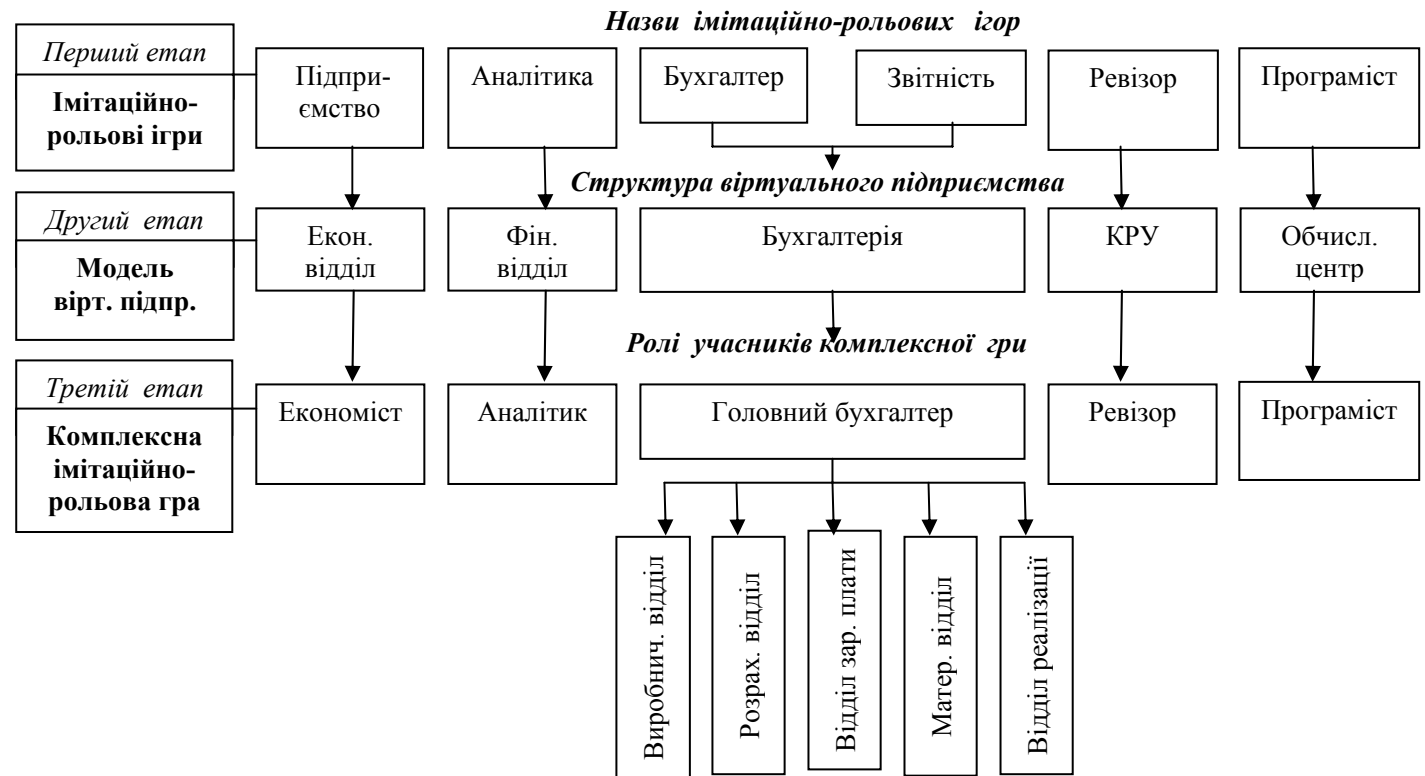

Рис.1 Етапи експериментального впровадження імітаційно-рольового моделювання у практику навчання майбутніх економістів

Підсумкові результати експерименту з формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання відображено в табл. 1 та на рис. 2:

Таблиця 1

Динаміка сформованості професійної компетентності майбутніх економістів за підсумковими результатами експерименту

Групи	Рівні							
	Високий, %		Середній, %		Задовільн., %		Низький, %	
	Поч.	Кін.	Поч.	Кін.	Поч.	Кін.	Поч.	Кін.
ЕГ	4,2	21,2	8,1	30,2	55,0	35,1	32,7	13,5
КГ	5,7	14,8	10,1	20,2	50,4	48,4	33,8	16,6

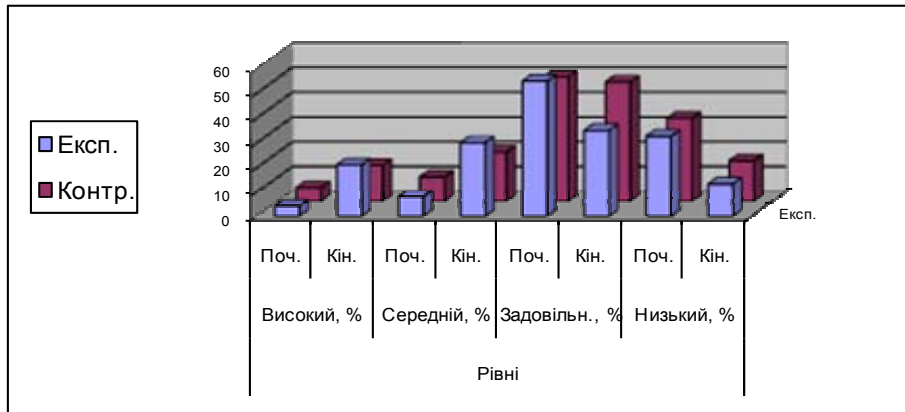

Рис. 2 Динаміка сформованості професійної компетентності майбутніх економістів

Упровадження імітаційно-рольового моделювання в процес навчання зумовило істотне збільшення кількості студентів експериментальної групи, які мають високий і середній рівні сформованості професійної компетентності. Після закінчення дослідницької роботи в експериментальній групі 21,2 % студентів досягли високого рівня сформованості професійної компетентності, тоді як на початок експерименту це значення складало лише 4,2 %. Проведений порівняльно-зіставний аналіз результатів експериментального навчання із

застосуванням імітаційно-рольового моделювання, включаючи статистичні методи опрацювання отриманих даних, є, на нашу думку, переконливим доказом ефективності проведеного наукового дослідження.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми формування професійної компетентності майбутніх економістів, що виявляється в обґрунтуванні та експериментальній перевірці імітаційно-рольового моделювання як засобу формування професійної компетентності майбутніх економістів.

2. Науковий аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх економістів дав змогу виявити сучасні вимоги до освіти економіста, довести значущість використання імітаційно-рольового моделювання в професійному становленні майбутніх економістів. Доведено, що імітаційно-рольове моделювання забезпечує ефективне формування професійної компетентності майбутніх економістів, оволодіння вміннями й навичками професійної діяльності та є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх економістів.

3. Розглянуто й проаналізовано педагогічну сутність професійної компетентності як основу та обов'язкову умову майбутньої професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів. Професійну компетентність студентів вищих навчальних закладів розглядаємо як найбільш значущу якість фахівця. Під професійною компетентністю економіста розуміємо характеристику особистості, виражену в сукупності знань, умінь та професійно важливих якостей, які дозволяють йому проявляти готовність до професійної діяльності у сфері економіки та на високому рівні виконувати свої професійні обов'язки.

4. Обґрунтовано, що формування професійної компетентності відбувається більш успішно, якщо завдання залучення студентів до освітньої діяльності ставляться та цілеспрямовано розв'язуються на базі імітаційно-рольового моделювання. Для цього було розроблено імітаційно-рольові моделі та етапи їх застосування для формування професійної компетентності майбутніх економістів. Розкрито зв'язок між навчанням на базі імітаційно-рольового моделювання та формуванням професійної компетентності студентів. Формування професійної компетентності засобами імітаційно-рольового моделювання визначено як очікуваний результат навчання майбутніх економістів.

5. Критеріями оцінки формування професійної компетентності економістів обрано: концептуальний критерій – спеціальні знання майбутніх економістів (знання з економіки, обліку й аудиту, аналізу

господарської та фінансової діяльності підприємства, контролю та ревізії, інформаційних систем); інструментальний критерій – здатність оволодіти основними професійними вміннями та навичками (уміння здійснювати економічні розрахунки, вести фінансовий облік на підприємстві, аналізувати господарську та фінансову діяльність, проводити ревізію діяльності підприємства, уміння використовувати інформаційні системи в роботі економіста); особистісно-професійний критерій – наявність професійно важливих якостей економіста (відповідальність, об'єктивність, професіоналізм, уважність, обачність). Виділено чотири рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів: низький, задовільний, середній та високий.

6. Теоретично обґрунтовано та розроблено імітаційно-рольові моделі, спрямовані на формування професійної компетентності майбутніх економістів. Доведено можливість і доцільність використання імітаційно-рольового моделювання на всіх етапах підготовки майбутніх економістів.

7. Виявлено педагогічні умови застосування імітаційно-рольового моделювання для формування професійної компетентності майбутніх економістів:

- використання різних видів імітаційно-рольових моделей (імітаційно-рольові ігри, модель віртуального підприємства, комплексна імітаційно-рольова гра);

- розробка імітаційно-рольових моделей на основі реалізації дидактичних принципів (зростання складності, активності та продуктивності діяльності студентів);

- визначення етапів застосування імітаційно-рольового моделювання з урахуванням логіки навчального процесу, спрямованого на формування професійної компетентності майбутніх економістів.

8. Поетапне впровадження імітаційно-рольового моделювання в практику навчання майбутніх економістів передбачає такі етапи: перший етап – застосування імітаційно-рольових ігор зі спеціальних дисциплін економічного циклу; другий етап – використання моделі віртуального підприємства як бази проведення практичних занять для студентів-економістів (у комп'ютерній версії); третій етап – проведення комплексної імітаційно-рольової гри в навчальному процесі майбутніх економістів.

Визначено характер навчальної діяльності на кожному з етапів упровадження імітаційно-рольового моделювання, розкрито можливості для формування професійної компетентності майбутніх економістів з урахуванням методичного та психологічного чинників. Розроблено методичні рекомендації, які необхідно використовувати під час роботи з

імітаційно-рольовими моделями формування професійної компетентності фахівців.

9. Аналіз результатів формувального експерименту довів ефективність застосування імітаційно-рольового моделювання як засобу формування професійної компетентності майбутніх економістів. Показники сформованості професійної компетентності студентів в експериментальній групі виявилися вищими, ніж у контрольній, що свідчить про ефективність застосування імітаційно-рольових моделей формування професійної компетентності студентів-економістів.

Матеріали експериментального впровадження імітаційно-рольового моделювання підтвердили гіпотезу дослідження. Результати наукової роботи можуть бути використані при розробці методичних указівок, рекомендацій та посібників для підготовки й перепідготовки фахівців з економіки для викладачів і студентів вищих закладів освіти.

10. За результатами проведеного дослідження сформульовано проблеми, які вимагають подальшого вирішення: розробка педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання в дисциплінах спеціального циклу впродовж усього періоду навчання студентів; застосування елементів навчання професії в усіх дисциплінах вищого навчального закладу, у тому числі гуманітарних і точних; реалізація міжпредметних зв'язків через комплексне викладання з використанням імітаційно-рольового моделювання; підготовка викладачів до впровадження імітаційно-рольового моделювання в практику навчання; створення організаційно-педагогічних умов взаємодії вищих закладів освіти та партнерів-роботодавців як замовників кадрів.

Дисертаційне дослідження не претендує на остаточне розв'язання проблем формування професійної компетентності майбутніх економістів, а лише відображає основні аспекти цієї роботи та є перспективним науковим напрямом для подальшого вивчення й розробки.

Основні результати дослідження відображено в публікаціях:

1. Бабаян О. О. Діагностика формування професійної компетентності економіста за спеціальністю „Облік і аудит” / О. О. Бабаян // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2003. – № 7 – 11. – С. 9 – 14.

2. Бабаян О. О. Вивчення рівня сформованості професійної компетентності економіста / О. О. Бабаян // Освіта Донбасу. – 2004. – № 5 – 6. – С. 138 – 141.

3. Бабаян О. О. Модель професійної компетентності економіста зі спеціальності „Облік і аудит” / О. О. Бабаян // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 7. – С. 247 – 250.

4. Бабаян О. О. Формування професійної компетентності економіста засобами імітаційно-рольового моделювання / О. О. Бабаян // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 6. – С. 229 – 233.

5. Бабаян О. О. Модель віртуального підприємства як засіб навчання майбутніх економістів / О. О. Бабаян // Освіта Донбасу. – 2006. – № 2. – С. 71 – 76.

6. Бабаян О. О. Разработка имитационно-ролевых моделей обучения экономистов / О. О. Бабаян // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 12. – С. 64 – 70.

7. Бабаян О. О. Активізація навчальної діяльності студентів економічних вузів на базі віртуального підприємства / О. О. Бабаян // Організаційні та діагностичні методи активізації творчої діяльності у вищих навчальних закладах освіти : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. 25 – 26 жовтня 2002 р. – Алчевськ : ВШБ – ІЕМ, 2002. – С. 97 – 101.

8. Бабаян О. О. Імітаційно-рольове моделювання як засіб навчання студентів спеціальності „Облік і аудит” / О. О. Бабаян // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. „Україна наукова 2003”. – Т. 4. Педагогіка. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – С. 13 – 15.

9. Бабаян О. О. Імітаційно-рольове моделювання як засіб контролю сформованості професійної компетентності студентів-економістів / О. О. Бабаян // Контроль та оцінка якості знань студентів : матеріали міжвуз. навч.-метод. конф. – Алчевськ : ВШБ – ІЕМ, 2006. – С. 42 – 44.

10. Бабаян О. О. Проблеми формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей / О. О. Бабаян // Концептуальні засади формування менеджменту в Україні : матеріали II Всеукр. наук. конф. – К. : МАУП, 2007. – С. 18 – 20.

11. Бабаян О. О. До питання про проблеми професійної підготовки фахівців з обліку і аудиту / О. О. Бабаян // Модернізація вищої освіти України в умовах Болонського процесу : аналіз вітчизняного досвіду і перспективи розвитку : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : МАУП, 2008. – С. 9 – 11.

Бабаян О. О. Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009.

Дослідження присвячено теоретичному обґрунтуванню та експериментальній перевірці імітаційно-рольового моделювання як засобу формування професійної компетентності майбутніх економістів.

На основі теоретичного вивчення проблеми визначено сутність професійної компетентності економіста, її зміст, методи формування, критерії та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх економістів. У дисертації обґрунтовано імітаційно-рольове моделювання як засіб ефективного формування професійної компетентності студентів економічного напрямку, розроблено й упроваджено імітаційно-рольові моделі для навчання майбутніх економістів, здійснено експериментальну перевірку ефективності формування професійної компетентності студентів-економістів засобами імітаційно-рольового моделювання. Подальшого розвитку набули положення про сутність та структуру професійної компетентності майбутніх економістів; критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності студентів-економістів, удосконалено засоби формування професійної компетентності майбутніх економістів.

Ключові слова: компетентнісний підхід, професійна компетентність майбутніх економістів, моделювання, імітаційно-рольове моделювання, імітаційно-рольові моделі.

Бабаян Е. А. Формирование профессиональной компетентности будущих экономистов средствами имитационно-ролевого моделирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск, 2009.

Исследование посвящено теоретическому обоснованию и экспериментальной проверке имитационно-ролевого моделирования как способа формирования профессиональной компетентности будущих экономистов. Актуальность темы исследования обусловлена социально-

экономическими изменениями в Украине и ростом спроса на рынке труда на специалистов экономических направлений.

Теоретический анализ исследований отечественных и зарубежных ученых по изучению проблемы формирования профессиональной компетентности специалистов различных направлений показал, что в последнее время интерес к процессу формирования профессиональной компетентности значительно возрос, но профессиональная компетентность будущих экономистов пока еще остается недостаточно разработанным и теоретически мало изученным аспектом.

Раскрыто понятие «профессиональная компетентность экономиста», которое определяется как «характеристика личности, выражающаяся в совокупности знаний, умений и профессионально важных качеств, позволяющих экономисту проявлять готовность к профессиональной деятельности в сфере экономики и на высоком уровне выполнять свои профессиональные обязанности». Рассмотрены способы формирования профессиональной компетентности будущих экономистов, обосновано применение имитационно-ролевого моделирования как средства повышения эффективности формирования профессиональной компетентности студентов-экономистов в учебно-познавательном процессе.

Охарактеризованы критерии сформированности профессиональной компетентности экономистов, к которым относятся знания (концептуальный критерий), умения (инструментальный критерий) и профессионально важные качества (личностно-профессиональный критерий). В диссертации представлены результаты диагностики сформированности профессиональной компетентности будущих экономистов, выявлена необходимость повышения у студентов уровня знаний, умений и профессионально важных качеств в процессе формирования профессиональной компетентности будущих экономистов.

С целью повышения эффективности формирования профессиональной компетентности студентов-экономистов разработаны имитационно-ролевые модели для применения в учебном процессе высших учебных заведений, основывающиеся на принципах увеличения сложности, активности и продуктивности; предложены следующие этапы их внедрения: первый этап – применение имитационно-ролевых игр по специальным дисциплинам; второй этап – использование модели виртуального предприятия в качестве базы проведения практических занятий (в компьютерной версии); третий этап – проведение комплексной имитационно-ролевой игры.

В исследовании обосновано и экспериментально апробировано имитационно-ролевое моделирование для формирования профессиональной компетентности студентов-экономистов. Результаты проведенного диссертационного исследования показали эффективность применения имитационно-ролевого моделирования как способа формирования профессиональной компетентности будущих экономистов. Положительная динамика уровней сформированности профессиональной компетентности студентов объясняется научными методическими подходами, использованными в работе: диагностика начального уровня сформированности профессиональной компетентности студентов; коррекция показателей знаний, умений и профессионально важных качеств средствами имитационно-ролевого моделирования; анализ полученных данных и оценка конечного уровня сформированности профессиональной компетентности будущих экономистов.

Ключевые слова: компетентностный подход, профессиональная компетентность будущих экономистов, моделирование, имитационно-ролевое моделирование, имитационно-ролевые модели.

H. Babayan. Forming of professional competence of future economists by imitative – role modeling means. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogic in specialty 13.00.04. – theory and methodology of professional education. – Luhansk Taras Shevchenko National University. – Luhansk, 2009.

The research is devoted to the theoretical substantiation and experimental approbation imitative – role modeling as mean of the formation of the professional competence of future economists.

The essence of professional competence, its matters, stages and methods of forming, indices of professional competence level of a future economist, are determined on the basis of theory's investigation. Imitative – role modeling as one of the means of the effective formation of the students' professional competence is grounded in the thesis. Some imitative – role models are developed. The experimental testing of the efficiency of forming students' competence is made. The statements concerning the content of professional knowledge, skills and habits of future economists are developed in the research work. Forms and methods of forming students' professional competence are improved in the thesis.

Key words: competent approach, professional competence of future economists, modeling, imitative – role modeling, imitative – role models.